

SREČANJA S SMRTJO IN UMIRAJOČIMI V ČASU ŠOLANJA

ENCOUNTERS WITH DEATH AND DYING DURING EDUCATION PROCESS

Danijela Kogovšek

UDK/UDC 614.253.5:616-036.88

Deskriptorji: *izobraževanje sestrsko; odnos do smrti*

DESCRIPTORS: *education nursing; attitude death*

Izvleček – Članek predstavlja rezultate krajše raziskave na temo umiranja in smrti s stališča dijakov zdravstvene šole. Rezultati kažejo, da se je izjemno veliko dijakov že srečalo s smrtjo doma ali pri praktičnem pouku v času šolanja. Kažejo tudi na šibke točke glede znanja v zvezi s tem ter problem pietete do umrlih v bolnišnicah.

Presenetljivo je, da je večini dijakov srečanje s smrtjo dalo pozitivne izkušnje za življenje ter v zvezi z umiranjem in smrtjo. Umiranje in smrt ne sme biti nedotakljiva tema niti doma v družini niti v zdravstvenih šolah, še najmanj pa v bolnišnicah, kjer se dijaki zaposlijo.

Abstract – The article presents the results of a smaller scale research work on death and dying from the point of view of a student of a high school of nursing. The results reveal that surprisingly many of the students have met with death at home or during practical work in their study. The results also point out problems connected with deficient knowledge about death and dying, as well as the problem of piety to the dead in hospitals.

It is surprising that meeting with death was a positive experience for life as well as for dealing with death and dying for most of the students. Death and dying should not be a taboo theme neither at home in the family nor in nursing schools, and the least so in the hospitals where students find their jobs.

Uvod

V življenju sta nam dani dve neizpodbitni dejstvi: rojstvo in smrt. Vsakega novega rojstva se razveselimo, spremljajo ga radost in vesela pričakovanja. Kaj pa smrt in umiranje? Spremljajo jo občutki trpljenja, žalosti in izgube. Zato misli o smrti odrivamo, nanjo smo slabo pripravljene in v zdravstvu jo dostikrat doživljamo kot neuspeh našega dela.

Vendar: smrti se ne izognemo! Ljudje so vedno umirali in vedno bodo, kljub vrhunskim dosežkom medicine. Kakovost našega življenja je odvisna tudi od tega, kako znamo spremljati umirajoče in sprejemati smrt. Ob tem premišljujemo o temeljnih življenjskih vprašanjih: kdo sem, kaj hočem, kaj je zame bistveno v življenju?

Žena, ki je spremljala umirajočega moža, pravi: »Odkar sem doživela moževo umiranje in smrt, veliko bolje razumem druge. Marsikaj sedaj drugače doživljam, kar je bilo prej pomembno, je izgubilo vrednost. Pomembne pa so postale druge stvari.« (M. Klevišar – Spremljanje umirajočih, 1994).

O smrti se premalo govori v družinah in v šolah. Na zdravstvenih šolah se dijaki v svoji pripravi na poklic srečujejo z umirajočimi in umrlimi. Želela sem zvedeti, kako so pripravljene na to in kaj doživljajo ob tem, saj poučujem praktični pouk na Srednji zdrav-

stveni šoli in se skupaj z dijaki srečujem z umiranjem in smrtjo.

Raziskava

Namen raziskave je bil poiskati odgovore na naslednja vprašanja:

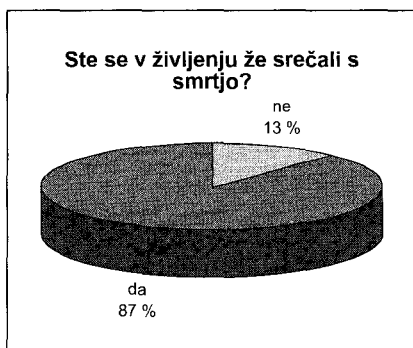
1. Ali so se dijaki v življenju ali v času šolanja srečali z umirajočimi in umrlimi?
2. Kako so doživljali ta srečanja?
3. So jim dala pozitivna ali negativna razmišljanja o življenju in smrti?
4. Kako jih šola pripravi za delo z umirajočimi?
5. Kako so to doživljali pri praktičnem pouku?
6. Njihov pogled na umiranje in smrt.

Metoda in sodelovanje v raziskavi

Za raziskavo sem uporabila anketni vprašalnik. Opravila sem jo v četrth letnikih Srednje zdravstvene šole v Ljubljani. Sodelovalo je 150 dijakinj in dijakov. Anketa je bila anonimna. Starost dijakov je bila od osemnajst do devetnajst let. Sodelovanje je bilo prostovoljno. Dijaki so se na anketo odzvali pozitivno, saj jih le pet od 150-ih ni izpolnilo ankete.

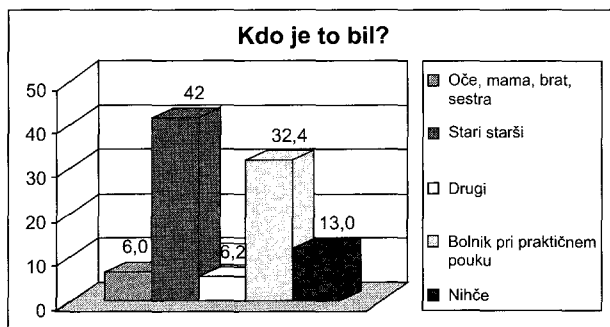
Rezultati

Od 150 anketnih vprašalnikov je bilo izpolnenih 145 vprašalnikov ali 96,6 %. Te sem statistično obdelala. Del rezultatov je obdelan z grafikoni (graf 8, 9, 10), doživljanja in razmišljanja so predstavljena pisno.

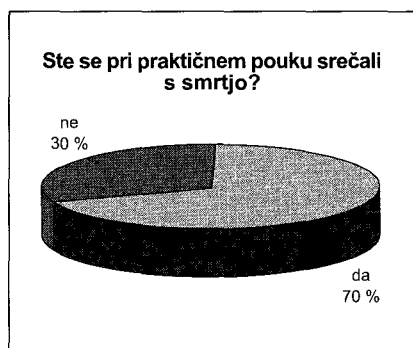
Graf 1. Ste se v življenju že srečali s smrtjo?

127 dijakov ali 87 % se je že srečalo z umiranjem in smrtjo, 18 dijakov ali 13 % pa še ne.

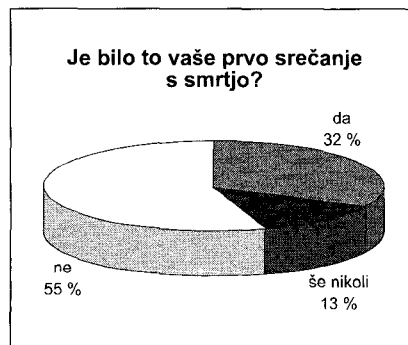
Graf 2. Kdo je to bil?

6,9 % dijakom so umrli najbližji sorodniki (oče, mama, brat, sestra), 42 % so umrli stari starši, drugi sorodniki so umrli 6,2 % dijakom in 32,4 % so bila prva srečanja s smrtjo bolniki pri praktičnem pouku. 13 % dijakov se še ni srečalo s smrtjo.

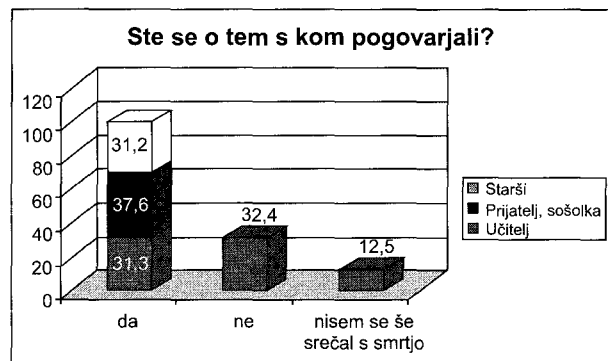
Graf 3. Ste se pri praktičnem pouku srečali s smrtjo?

Graf prikazuje, da se je 70 % dijakov srečalo s smrtjo pri praktičnem pouku, 30 % pa ne.

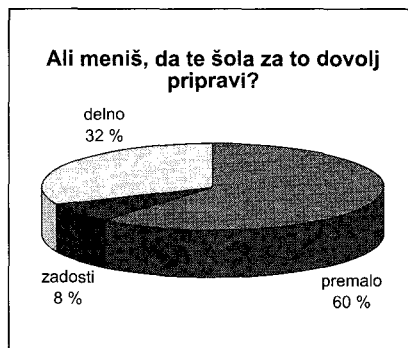
Graf 4. Je bilo to vaše prvo srečanje s smrtjo?

Graf prikazuje, da pri 55 % dijakov to ni bilo prvo srečanje s smrtjo (z njo so se srečali že v širši ali ožji družini), za 32 % pa je bilo to prvo srečanje. 13 % dijakov pa je tistih, ki še nimajo izkušenj s temi srečanja.

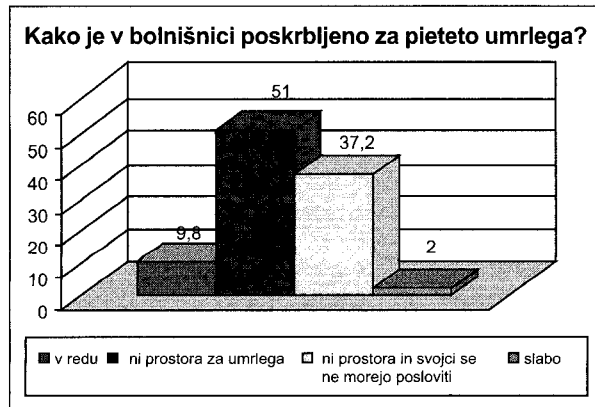
Graf 5. Ste se o tem s kom pogovarjali?

Graf prikazuje, da se je 55 % dijakov o tem pogovarjalo (31,2 % s starši, 37,6 % s prijatelji ali sošolci, 31,2 % z učitelji praktičnega pouka); 32,4 % dijakov se ni o tem pogovarjalo z nikomer in 12,5 oziroma 13 % dijakov se še ni srečalo s smrtjo.

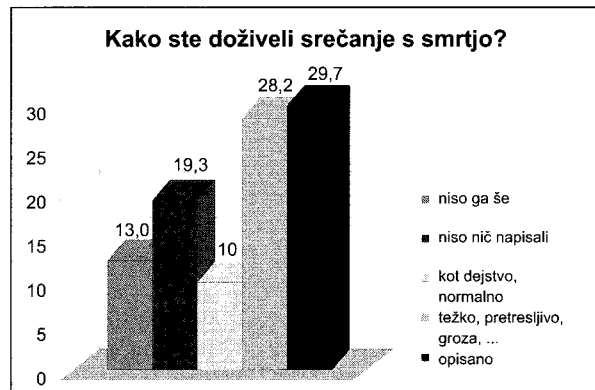
Graf 6. Ali menite, da vas šola za to dovolj pripravi?

Graf prikaže, da jih šola le delno – v 32 % pripravi na delo z umirajočimi, 60 % jih misli, da premalo, in 8 % dijakov meni, da dovolj.

Graf 7. Kako je v bolnišnici poskrbljeno za pieteto umrlega?

Dijaki mislijo, da je za pieteto umrlega v bolnišnici v redu poskrbljeno v 9,8 %, da ni pravega prostora za umrlega meni 51 %, da ni prostora in se svojci ne morejo posloviti od umrlega meni 37,2 % dijakov, 2 % pa menita, da je za pieteto slabo poskrbljeno.

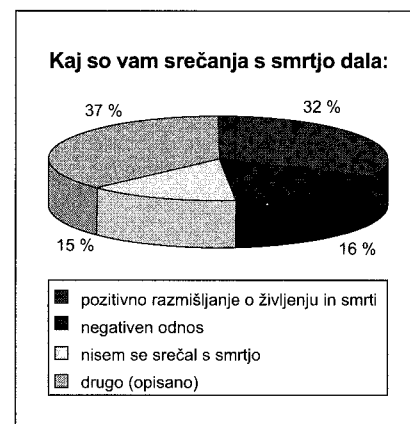

Graf 8. Kako ste doživeli srečanje s smrtjo?

12,5 oziroma 13 % dijakov še ni doživelo srečanja s smrtjo, o doživetju s smrtjo ni nič napisalo 19,3 % dijakov, 10 % se to zdi del življenja, sprejeli so ga kot dejstvo, normalno. 28,2 % dijakov je pretreslo, bilo jim je zelo težko, imeli so občutek izgube, bilo jih je groza. 29,7 % dijakov je napisalo različne odgovore. Napisala sem jih nekaj. Tiste, ki so me zelo pretresli, sem napisala s poudarjenim tiskom.

1. Izigibala sem se mrliča.
2. Spoznala sem, kako pomemben je stik z umirajočim.
3. O tem nikakor ne morem govoriti (smrt mame).
4. Smrt mi je bila neznanka tudi, ko sem negovala umirajočo bolnico.
5. Bolnika nisem poznala, zato nisem bila čustveno prizadeta.

6. Ni me pretreslo, ker smo vedeli in bili na to pripravljeni (smrt dedka).
7. V začetku sem zanikal, nisem hotel sprejeti, bil sem zelo razočaran nad medicino (smrt bratranca).
8. Prepričevala sem se, da ne smem jokati, a ko je jokal tudi oče, sem vedela, da lahko (smrt babice).
9. Bil je velik šok, lažje bi mi bilo, če bi počasi umiral (smrt dedka).
10. Občutila sem krivdo, mislila sem, da sem naredila nekaj narobe (pacient).
11. S sošolko sva negovali bolnico, ki je umirala. Bilo naju je strah in želeli sva si, da ne bi umrla pri naju. Počutili bi se krivo.
12. **Ko sem prišla v kopalnico, sem ga zagledala. Je to prostor za umrle?!**
13. **Med počitnicami sem delala v domu. Oskrbeti sem morala umrlega, ga odpeljati v mrtvašnico (sama). Strašno me je bilo strah, saj je bilo to moje prvo srečanje s smrtjo.**
14. **Mama mi je umrla pred očmi. Imela je raka in je bruhala kri. Kako mi je bilo? Grozno. Ostala sem sama, majhna, izgubljena. Zaprla sem se vase in neprestano jokala. Edino pogovor z duhovnikom mi je malce pomagal.**
15. **Dosti grdega sem doživela. Avgusta 1992 sem bila v koncentracijskem taborišču. V vrsti smo stali. Vsak peti je bil ustreljen. Jaz sem bila šesta. Moj sošolec in tri sošolke so ta dan umrli. Še veliko smrti sem videla. Bili so trenutki, ko sem si želela umreti, ker je smrt lahko v hudih trenutkih tudi zelo lepa. A sama se ne bi nikoli ubila (dijakinja — begunka iz bivše Jugoslavije).**

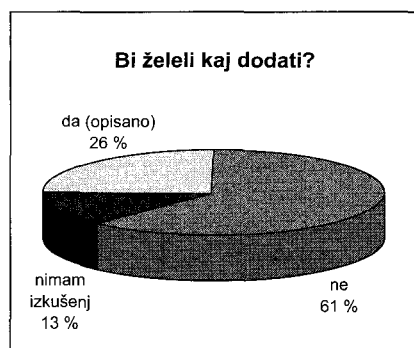

Graf 9. Kaj so vam srečanja s smrtjo dala?

37 % dijakov je napisalo, da so jim srečanja s smrtjo dala pozitivne izkušnje in pozitivna razmišljanja o življenju, 13 % se jih še ni srečalo s smrtjo, 16 % so dale te izkušnje negativen odnos do smrti, 32 % pa je svoja občutja opisalo.

Nekaj odgovorov:

1. O teh srečanjih ne želim razmišljati.
2. Razmišljala sem o svojem življenju.
3. Treba je ločiti smrt bližnjih, kjer reagiraš hujše, in smrt bolnika na praksi, ki ga ne poznaš.
4. Zdaj me ni več strah smrti.
5. Dobil sem negativen pogled na življenje, kjer nate vedno preži smrt.
6. Smrt je rešitev za hudo bolne, stare.

Graf 10. Želite še kaj dodati?

13 % dijakov nima kaj dodati, saj se še niso srečali s smrtjo, 61 % dijakov ni napisalo ničesar, 26 % pa je napisalo odgovore. Povzela sem nekaj teh razmišljanj.

1. Smrt je treba sprejeti z manj žalosti.
2. Veliko premalo se govori o smrti.
3. Ne obremenjujte me s to morečo temo.
4. Ljudje se ne soočamo s smrtjo na pravi način.
5. Ljudje se premalo zavedamo, da moramo živeti polno življenje, če želimo, da nam bo lepo.
6. Med ljudmi vlada mnenje, da če govoriš o smrti, te ta kmalu doleti.
7. Nad smrtjo se zamisliš, ko vidiš starše otroka, ki je naredil samomor.
8. Rekla sem si, da bom zares začela ceniti življenje.
9. Pomemben je pogovor o tem doma, v šoli in potem v službi.
10. Razmišljanje o smrti je redko. Vsi se je bojimo in nočemo misliti nanjo. Vendar se pogled na življenje ob doživetju smrti spremeni.

Razprava

Anketa je dala nekaj presenetljivih rezultatov. Nisem pričakovala, da se je tako veliko število dijakov že srečalo s smrtjo bližnjih, kar je velik čustveni pretes za vsakogar.

Tudi pri praktičnem pouku je število srečanj s smrtjo veliko. To so stresi za dijake. Smo učitelji dovolj usposobljeni, da se o teh stvareh potem pogovarjamo? Se nam ne zdi smrt v bolnišnici nekaj samoumevnega?

Nikakor nam ta srečanja ne smejo postati rutina, zlasti ne, če so dijaki te bolnike negovali. Vse prevečkrat bi se dijaki lahko počutili krive.

Odgovori o pripravi dijakov na delo z umirajočimi kažejo, da bo treba tej temi posvetiti več časa. Učni načrt ga odmerja premalo.

Pri praktičnem pouku bo potreben individualen pristop k dijaku ob srečanjih z umirajočimi in ob smrti.

V Listini Združenih narodov je zapisano: »Imam pravico, da mojemu telesu po smrti izkazujejo dolžno spoštovanje.« To je v sodobnih bolnišnicah težko. Arhitekti niso predvideli, da v bolnišnicah ljudje tudi umirajo. Kako naj si drugače razlagamo, da na oddelkih ni posebne sobe, kjer bi bilo za umrlega dostojno poskrbljeno tisti dve uri, ko mora še ležati na oddelku? Kje naj se svojci poslovijo od umrlega? Do tega imajo pravico!

Dijaki so to hitro opazili in dobro bi bilo glede tega kaj storiti.

Doživetja dijakov ob umiranju in smrti govorijo sama zase. Odsevajo veliko zrelost, pozitivne izkušnje kljub tragiki. Pretresljivo je razmišljanje dijakinje – begunke, ki nas spomni, kako malo je vredno življenje v vojni.

Sprejemanje smrti bližnjega je precej težje kot spremljanje umirajočih bolnikov v bolnišnici. Občutek krivde oziroma nemoči pa se vseeno pojavlja, ne le pri dijakinjah, temveč tudi kasneje, zlasti na intenzivnih oddelkih, »Samo da me nekdo posluša, me razume,« pa je to že olajšanje, razbremenitev. Zavedati se moramo, da smo ob umiranju neobgleni, ko se podajamo na pot z umirajočim. To pot moramo prehoditi z njim, ne smemo ga pustiti samega, četudi nas je strah.

Srečanja s smrtjo so večini dijakov dala pozitivna razmišljanja o življenju in smrti.

Od umirajočih in njihovih svojcev se lahko veliko naučimo. Tega ni v nobeni knjigi. Lestvica življenjskih vrednot se spremeni. Se kdaj vprašamo: »Kaj bi mi bilo sedajle pomembno, če bi zbolel in kmalu umrl?« Verjetno bi se razporeditev naših moči obrnila, marsikaj v našem življenju bi se spremenilo.

Sklep

Raziskava daje veliko iztočnic za razmišljanje (ne le o smrti, tudi o življenju!).

Dijaki so razmišljali zelo zrelo, človeško in s tisto mladostno zagnanostjo, ki jo je v nas včasih premalo.

Vredno bi bilo razmisliti kaj lahko v zdravstvenih šolah izboljšamo pri izobraževanju na to temo (na naši šoli smo letos povabili dr. M. Klevišarjevo na izkustveno skupino z dijaki in profesorji).

Izobraževanje na to temo se bi moralo nadaljevati tudi po šolanju.

V bolnišnicah bo treba najti primeren prostor za umrle in dovoliti svojcem, da se, če to želijo, poslovijo od njih.

Potem ne bo več takih razmišljanj kot je tole, ki ga je zapisala ena od dijakinij:

»V bolnišnici se mi zdi prav bedno umreti. Si le NEKAJ na postelji. Doma se imaš čas dostojno posloviti, se umirajočega dotakniti, mu kaj povedati (pa čeprav ne veš, ali te še sliši).

Odnos do umrlega in njegovih svojcev je nadaljevanje odnosa do bolnika in umirajočega. Če želimo imeti toplo in človeško ozračje v bolnišnicah, ne smemo pozabiti tega odnosa. Dr. Klevišarjeva pravi: »Treba je dodajati življenje dnevom in ne dneve življenju!« Ne odrivajmo misli na smrt, mislimo nanjo vsak dan s polnim življenjem.

Sem z ljubeznijo preživel dan, sem ga napolnil z dobrimi deli, sem notranje bogatejši kot včeraj?

Zahvala

Rada bi se zahvalila dijakinjam in dijaku 4. letnikov Srednje zdravstvene šole v Ljubljani za izpolnjen vprašalnik in za misli, ki so jih zapisali. Hvala!

Literatura

1. Černe F. Koncert za raka. Celovec: Založba Drava, 1989:156–8.
2. Farberow NL, Gilewski M, Thompson L. The role of social supports in the bereavement process of surviving spouses of suicide and natural deaths. *Suicide and Life – Threatening Behavior*, 1992, 8: 117–20.
3. Klevišar M. Spremljanje umirajočih. Ljubljana: Družina, 1994: 7, 9, 107, 115–7.
4. Koocher GP. Coping with a death from cancer. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1993, 628–9.
5. Mohar P. Temelji medicinske etike in deontologije. Ljubljana: ZRS za šolstvo in šport, 1994: 129–35.
6. Pera H. Razumeti umirajoče. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana-Dravljje, 1998: 76–7, 167–8.
7. Šef M. Pomoč težko bolnim in umirajočim. Ljubljana: Cirilsko društvo, 1986: 47–8.